

Національний заповідник “Софія Київська”

Бібліотека Софії Київської

СУГДЕЙСЬКИЙ ЗБІРНИК

ВИП. 3–4 (VIII)

Серія заснована у 2004 р.

Київ

2021

Сугдейський збірник.

С89 Вип. 3–4 (VIII). Київ. 2021. 602 с., іл.

ISSN: 2708-4914

3–4 (VIII) випуск Сугдейського збірника продовжує засновану у 2004 р. серію наукових видань, що ґрунтуються на матеріалах міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі», що регулярно проводилась Національним заповідником «Софія Київська» на базі його відділу – музею «Судацька фортеця». На сьогодні, через анексію Криму Російською Федерацією, музей вилучено з підпорядкування Міністерства культури України та оперативного управління Національного заповідника «Софія Київська». Однак заповідник продовжує традицію започаткованих ним наукових форумів, збираючи їх на території свого музейного комплексу в м. Києві. В свою чергу, збірник продовжує публікацію робіт, присвячених історії та археології давнього та середньовічного Криму. В статтях розглядаються торговельні, етнічні та культурні зв'язки між Україною, Кримом, Руссю, Європою, Причорномор'ям та Візантією, оприлюднюються результати археологічних, джерелознавчих та історіографічних досліджень.

Відповідальна за випуск:

Н.М. Куковальська – генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська», дійсний член Української академії архітектури, заслужений працівник культури України

Відповідальний редактор:

О.В. Джанов – старший науковий співробітник Національного заповідника «Софія Київська»

Редакційна колегія:

Н.М. Нікітенко – д.і.н., професор; *В.В. Корнієнко* – д.і.н.;
О.А. Однороженко – д.і.н.; *О.А. Алфьоров* – к.і.н.; *Д.С. Гордієнко* – к.і.н.;
І.Є. Марголіна – к.і.н.; *О.В. Джанов*

Рецензенти:

д.і.н., професор *В.І. Ульяновський*
д. мистецтвознавства, професор *А.О. Пучков*

Божук А.О.

Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця,
Науково-дослідний інститут українознавства,
Київ, Україна

КУЛЬТУРНІ ЗАХОДИ НА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КРИМУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Чітка структурована картина українського життя в Криму до початку I світової війни та доби національно-визвольних змагань, на превеликий жаль, відсутня дотепер. Відтак постає потреба ґрунтовних досліджень національно-культурних аспектів життя українців на півострові у зазначений період: цим зумовлена актуальність презентованого матеріалу. *Метою* цієї статті є аналіз передумов, перебігу та результатів культурних заходів на вшанування пам'яті українського національного поета Тараса Шевченка, що ініціювалися та проводилися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Криму зусиллями місцевих українських громад і окремих мешканців регіону та представників українського національно-культурного руху, що перебували на півострові тимчасово, з метою оздоровлення або за службовими призначеннями.

Одним з ініціаторів заходів зі вшанування пам'яті Шевченка в Криму наприкінці ХІХ ст. став видатний український громадський та літературний діяч Олександр Кониський. Зокрема, він, перебуваючи на кримському півдні взимку–навесні 1896 р., був автором оголошення, що подавалося в березневих номерах севастопольського часопису «Крымский вестник» і в якому анонсувалася панахида у Покровському соборі на Великій Морській вулиці (у нотатці, вочевидь, помилково було вказано Петропавлівський собор, розташований майже за кілометр від Покровського, на вулиці Суворова) до 35-ї річниці смерті українського національного поета. У № 45 видання надрукувало російськомовну статтю «Пам'яті Тараса Григоровича Шевченка», яку Кониський подав під своїм «звичайним» псевдонімом «Перебендя». В листі до Михайла Грушевського Кониський зазначив, що саме ця написана «обережно, але з огнем» нотатка спонукала українську громаду Севастополя відзначити в соборі справді урочисту панахиду, а після неї – поминки. Телеграфне сповіщення про цей захід було надруковане на першій шпальті одного з чисел санкт-петербурзького часопису «Новое время». Незабаром Кониський отримав від севастопольських українців колективну телеграму зі щирою подякою за «теплі слова про батька українського слова Тараса». «Можна так і скрізь було спорудити панахиду, коли б в українців одеських, київських і інш[их]

було більше сміливості. <...> Крим цього року гучніш за всіх пом'янув Тараса і в Севастополі, і в Сімферополі, і в Ялті», – писав він до Грушевського¹.

Наприкінці XIX ст. одним з організаторів шевченківських ювілеїв у Криму був театральний і літературний діяч Онопрій Василенко, що служив писарем військового інженерного управління у Севастополі та інших містах тогочасної Російської імперії: свої художні твори та статті про культурне життя українців Криму він публікував під псевдонімами «Онисько Васюта» (або «О. Васюта») й «Охрім Варнак», а також під криптонімом «О. В.». Зокрема, під цими ініціалами у травневому випуску «Літературно-наукового вісника» за 1899 р. вийшов репортаж про відзначення 85-ї річниці народження та 38-х роковин смерті Т. Шевченка заходами гуртка українців у Сімферополі: зокрема, було зазначено, що в соборі міста 10 березня була відправлена панахида за поетом, на яку зібралися «до 40 людей різних станів»²; цей захід відбувся за ініціативою «малоруської трупи, що гостювала там» – вочевидь, мова про трупу Марка Кропивницького³.

На початку 1901 р. в Сімферополі було засновано українську аматорську трупу під керівництвом землеміра Пшеборовського, яка мала на меті проведення літературно-музичного вечора до 40-х роковин смерті Шевченка і яка після перших проб мало не розпалася внаслідок «непомірного честолюбства деяких учасників». Втім, на вечорі, на який публіка чекала з великим нетерпінням, міський народний театр був переповнений (раніше того ж дня в кафедральному соборі міста відбулася панахида за Шевченком). Захід розпочався читанням короткої біографії Шевченка й оглядом його діяльності, складеними Пшеборовським за працями Кониського, Чалого та Єфименко; також керівник трупи перед портретом Шевченка, прикрашеним гірляндами й квітами, читав з кафедри вірші поета. Крім «Заповіту», співалися та декламувалися й інші твори Шевченка. Друге відділення заходу розпочалося постановкою другого акту п'єси «Назар Стодоля». Апофеоз наприкінці вечора – живу картину «цілком художньо» поставив доктор Сочеванов, який також мистецьки написав портрет Шевченка для заходу. Ймовірно, йдеться про лікаря Гермогена Сочеванова, що мав дворянський титул⁴: більш детальних відомостей про нього, як і про решту учасників цього шевченківського вечора, знайти не вдалося. Загалом краєзнавець Григорій Рудницький, який згадував вказаний захід у своїх працях, слушно зазначав, що «взагалі наші уявлення

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 547, арк. 458.

² О. В. Шевченкові роковини в Сімферополі // Літературно-Науковий Вістник. Книжка V. За май 1899 року. С. 130.

³ *Текущие известия* // Киевская старина. Том LXV. Апрель–июнь 1899 г. С. 19.

⁴ *Дворянский адрес-календарь на 1897 год*. Санкт-Петербург. 1897.

про тогочасне українство Криму та його духовні поклики ще досить убогі і спрощені»⁵.

17 лютого 1902 р. в міському зібранні Севастополя відбувся музично-літературний вечір, присвячений пам'яті Шевченка. Цю подію описували «Крымский вестник» і «Ялтинский курьер», матеріали яких передруковувала «Киевская старина»⁶. На початку заходу місцевий актор Є. Тиртов прочитав нарис О. Єфименко «Пам'яті Тараса Григоровича Шевченка». Вечір продовжився живою картиною на вірш «Садок вишневий коло хати», поставленою художником Протопоповим. Також цілу низку дум і народних пісень виконав бандурист Гнат Хоткевич, який приїздив до Севастополя для виступів наприкінці XIX – на початку XX ст., у тому числі на запрошення інженера-технолога, активного діяча української громади Севастополя Левка Мацієвича, що разом із Хоткевичем навчався в Харківському технологічному інституті, однак також через участь у студентських заворушеннях був відрахований і перебував під негласним наглядом поліції. Близько 35 аматорів Севастопольського народного театру виконали твір Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Письменник Борис Лазаревський, що на той час мешкав і служив у Севастополі, прочитав свій нарис про Шевченка, охарактеризувавши його як «людину, сповнену любові до ближнього». Дружина Гната Хоткевича Платоніда виконала на роялі «Другу українську рапсодію» М. Лисенка. Також були виконані п'єси «Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали» і «Садок вишневий коло хати». Вечір закінчився апофеозом Шевченка під спів «Заповіту». Збір з вечора надійшов на користь слухачок Бестужевських курсів у Петербурзі, професором яких згодом стала історик і етнограф Олександра Єфименко, чий реферат про Шевченка читався на заході. У травні 1902 р. того ж року на шпальтах «Літературно-наукового вісника» було повідомлено (№ 5, с. 19), що 41-ші роковини смерті Шевченка в Сімферополі відзначили літературним вечором⁷.

Значних зусиль до організації шевченківських вечорів у 1902 та 1903 рр. в Севастополі доклав Левко Мацієвич. Його культурні ініціативи були реалізовані за підтримки севастопольської громадської діячки Євгенії Муркен. У липні 1903 р. міністр внутрішніх справ Російської імперії В'ячеслав Плеве відхилив її клопотання про друк сільськогосподарського журналу «Хлібороб», який мав виходити укра-

⁵ Рудницький Г. *З давніх публікацій про Т.Г. Шевченка* // Кримська Світлиця. № 9–10 (216–217). 22.02.1997 р. С. 10.

⁶ *Чествование памяти Т.Г. Шевченко в Севастополе* // Киевская старина. Т. LXXVI. Январь–март 1902 г. С. 176–178.

⁷ С. Є. *Сорок першій роковини смерті Шевченка* // Літературно-Науковий Вістник. Книжка V за май 1902 року. С. 19.

їнською та російською мовами під редакцією Мацієвича⁸. Український культурний рух у Севастополі де-факто координувався «товариством імені Т. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям південної Росії, що вчать у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга» (1898–1917), членами та меценатами якого були представники української культурної еліти; Євгенія Муркен була членом правління товариства та його провінційним членом у Севастополі⁹. За підтримки товариства та Муркен зокрема на початку ХХ ст. кілька років у Севастополі традиційний концерт, присвячений пам'яті Шевченка, впорядковувався силами режисерів гуртка любителів драматичного мистецтва при Народному домі «Мови» та «Журбенка» – Левка Мацієвича та його товариша Олександра Коваленка.

У березні 1903 р. Борис Лазаревський поділився враженнями про нещодавній Шевченківський вечір у місті з першим редактором словника Грінченка, мовознавцем Володимиром Науменком¹⁰. Сповнений негативних відгуків лист починався епіграмою: «*Чому ти, Тарасе, тоді не піднявся, чому, як Христос, за батіг не узаявся?*» Захід, який відбувся зусиллями Євгенії Муркен та Левка Мацієвича, Лазаревський згадував, розкритикувавши практично всіх його учасників із собою включно: вочевидь, експресія була спричинена відсутністю можливості презентувати на заході власний літературний таланти. Провину за буцімто неналежну організацію вечора автор листа цілковито переклав на Мацієвича, оскільки той: «не позаботился сделать ни одной репетиции». Втім, не позбавленим рації був висновок: «*На окраинах, как Севастополь, такие вечера нужно устраивать хорошо, иначе получается оперетка, и публика о малорусском искусстве получает бог знает какое представление*».

Однак у своїх спогадах, написаних за кілька місяців після трагічної загибелі Левка Мацієвича, Борис Лазаревський вже з теплотою та щирістю згадував молодого інженера, що в січні 1902 р. запросив його взяти участь у шевченківському вечорі, звернувшись по допомогу в проведенні заходу. Лазаревський згадував, що у звітах про захід забули згадати Мацієвича, який «створив весь цей вечір». «*Душею і фактичним упорядником літературно-художнього відділу був Левко і лише він. Ризикуючи бути покараним, він, що носив офіцерську форму, переодягся у сині шаровари, заправлені в чоботи, і в чудово*

⁸ Яблоновська Н.В. *Етнічна преса Криму: історія та сучасність. Монографія*. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво. 2006. С. 58.

⁹ *Тарас Шевченко і Крим. Енциклопедичний довідник* / Упоряд. Г.А. Рудницький. Сімферополь: Таврія. 2001. С. 274.

¹⁰ *Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів* / Упоряд.: А.Г. Адаменко, М.П. Візир (Керівник), І.Д. Лисоченко, Й.В. Шубинський; Відп. ред. Ф.К. Сарана. Київ: Наукова думка. 1966. С. 221.

вишиту українську сорочку з яскравою стьожкою. Було багато дам і панянок у національних костюмах. Жваві звуки «гопака» одразу оживили залу. Я бачив Лева Макаровича, який пішов навприсядки. Того вечора не було кавалера невтомнішого. І навіть не вірилося, щоб такий скромний, майже сором'язливий юнак міг так розходитися по «тихій воді глибокій», – ділився спогадами письменник. За його словами, матеріальний успіх вечора виявився дуже солідним, що дозволило внести чималі кошти на побудову інтернату та їдальні для студенток Петербурзького медичного інституту: цим питанням опікувався окремий комітет петербурзького товариства ім. Т.Г. Шевченка, до якого входила Євгенія Муркен, що мала повноваження на організацію мистецьких вечорів, концертів і лотерей, виторг від яких передавався на благодійні цілі. Втім, за спогадами Лазаревського, головною якістю Муркен було те, що вона «не терпіла ніяких, навіть найобгрунтованіших заперечень», і що її діями керувало «надмірне, але дуже дрібне честолюбство»¹¹. Також у спогадах Лазаревського про шевченківські вечори в Севастополі у 1902 і 1903 р. знаходимо цікаву деталь: обидва вони завершуються виконанням гопака (яке у другому випадку, на відміну від першого, викликало критику автора). Прикметно, що у своїх мемуарах відомий український меценат, видавець газети «Рада» Євген Чикаленко радів, що Київ не має такої традиції, яку він називав «петербурзькою»¹². Цей звичай до Севастополя дійсно міг прийти з Санкт-Петербурга через вже згадане товариство імені Т.Г. Шевченка. Ймовірно, за ініціативою вже згаданих осіб 6 березня 1905 р. в Севастополі відбувся концерт до 44-ї річниці смерті Шевченка¹³.

Вочевидь, на окреме дослідження заслуговує хронологічне визначення початку діяльності просвітницької організації української інтелігенції Севастополя «Кобзар». За даними севастопольського дослідника Володимира Проценка, біля її витоків у 1903 р. стояв засновник хорової капели капітан Іван Ревуцький, що був соратником Левка Маціевича¹⁴; останній очолив «Кобзар» у 1906 р., з початком його легальної діяльності, та долучився до його розбудови від театрального гуртка до потужної національно-просвітницької організації. Втім, у своїх спогадах громадський діяч Лев Биковський¹⁵ та генерал-хорун-

¹¹ Небо Левка Маціевича: спогади, листи, фото. Київ: Темпора. 2016. С. 90–96.

¹² Чикаленко Є. *Щоденник (1907–1917)*. Київ: Темпора. 2011. С. 224.

¹³ *По поводу 44-й годовщины смерти Шевченка* // Киевская старина. Т. LXXXVIII. 1905. С. 263–264.

¹⁴ Проценко Володимир. *Наша історія озветься в дітях* // Слово Просвіти. № 21 (710). 30.05–05.06.2013 р. С. 4.

¹⁵ Биковський Лев. *Українці в Трапезунді в ХХ-му столітті* // Визвольний Шлях. Кн. 11–12 (191). Лондон. 1963. С. 1274–1286.

жий Володимир Савченко-Більський¹⁶ вказували роком заснування «Кобзаря» 1907-й. 1 лютого 1913 р. градоначальник Севастополя затвердив статут про заснування музично-драматичного гуртка «Український Кобзарь у Севастополі»¹⁷, проте нерідко можна натрапити на інформацію про те, що того ж року жандармерія Севастополя заборонила діяльність організації «Кобзар», яка мала споріднену назву, і переслідувала її членів до 1917 р. Раніше, в січні 1912 р., власний кореспондент київського часопису «Рада» в Севастополі повідомляв, що українців у місті чимало, але «до останнього часу вони не об'єдналися»¹⁸.

9 березня 1908 р. сімферопольські аматори у міському клубі влаштували український вечір, прибуток з якого мав бути перерахований до фонду зі спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві¹⁹. Майже за місяць «Рада» повідомила, що сімферопольський поліцеймейстер переслав до київського комітету в справах будівництва пам'ятника Шевченкові 51 рубль: кошти було зібрано «на одному вечорі»²⁰ – вочевидь, на увазі мався згаданий захід.

У середині серпня 1908 р. було анонсовано постановку «сенсаційних новинок» трупи Степана Глазуненка в Сімферополі. Незабаром дописувач «Ради» під криптонімом «С. Ж.» (ймовірно, митець С. Жук; розшифрувати ім'я не вдалося) заявив, що у трупі «нема ні одного порядного актора», і назвав її гру «глуфом над українським театром», закинувши її керівникові прагнення до виконання серйозних ролей за наявності суто комічного амплуа та неспроможності «обійтись без шаржу». *«Артисти годять “гальорці”, і вона галасує і плеще так, що поліції доводиться спиняти. Кінчаються всі вистави звичайно гопаком дуже до смаку “гальорці”*, – йшлося в нотатці²¹. Згодом той же дописувач подав ще один репортаж про трупу Глазуненка, в якому зазначалося, що після п'єси «Талан» було виконано «Заповіт», під час якого публіка «сиділа собі любісінько, а на тих, що захотіли підвестися, гукала: «Сядьте, божевільні!» Після «Заповіту» та виконання пісні «Ой летіла горлиця» «вдарили гопака»: «гальорці» це припало до смаку, однак дехто з публіки, обурившись, залишив театр. 1 вересня після постановки «Ревізора», з якого артисти «утворили таке, що й сам Гоголь не впізнав би свого твору», «Заповіт» виконувався аж тричі,

¹⁶ Савченко-Більський Володимир. *Початок споминів* // Визвольний Шлях. Кн. 12/72 (146). Лондон. 1959. С. 1373–1376.

¹⁷ *Всякі звістки* // Рада. № 16. 2 лютого 1913 р. С. 4.

¹⁸ *Всякі звістки* // Рада. № 6. 21 січня 1912 р. С. 2.

¹⁹ *Український вечір у Симферополі* // Рада. № 53. 17 березня 1908 р. С. 4.

²⁰ *На пам'ятник Т.Г. Шевченкові* // Рада. № 76. 14 квітня 1908 р. С. 3.

²¹ С. Ж. *Трупа С. Глазуненка* // Рада. № 184. 25 серпня 1908 р. С. 4.

але цього разу обійшлося без гопака. Наступного дня гастролі трупи в Сімферополі скінчилися²².

В липні 1909 р. в Керчі розпочалися гастролі «товарищества русско-малорусских опереточно-драматических артистов» під керівництвом Миколи Альбіковського. 4 серпня товариство впорядило спектакль пам'яті Шевченка (перша дія з «Назара Стодоля» та дві дії з «Невольника»). 40 % прибутків з вистави планувалося пожертвувати на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, однак ця сума склала лише 2 рублі: глядачів було обмаль через бурю. Під час згаданого заходу, реферат українською мовою про життя Шевченка і значення його пошти для української літератури читав Антін Лютницький²³ – етнограф, публіцист і метеоролог, вихідець із Холмщини, що перебував на той час у Керчі на заробітках. У червні 1909 р. в своєму репортажі в «Раді» Лютницький розповів, що йому вдалося знайти «Кобзар» лише в одній книгарні, однак у перекладі російською мовою²⁴. Незабаром у «Раді» вийшов невідданий допис із Керчі, автором якого, вочевидь, також був Лютницький, і в якому зазначалося, що в місті «є багато наших землячків-українців», але «сидять вони звичайно по запічках та так позамикалися в свої шкаралупки, що одразу їх і не запримітиш», однак «все ж таки можна помітити прояви українського життя»²⁵.

14 березня 1911 р. в Євпаторії трупа Ярошенка вшанувала пам'ять Шевченка постановкою його п'єси «Назар Стодоля»; перед початком спектаклю хор зі сцени, на якій стояло велике погруддя Кобзаря, проспівав «Заповіт»²⁶. Захід зі вшанування Шевченка було влаштовано у сімферопольській комерційній школі²⁷. У Севастополі 19 березня за ініціативою гуртка українців було поставлено спектакль з нагоди 50-х роковин смерті Шевченка. Вистава почалася вступним словом вчителя Івана Лихоноса, який коротенько розказав біографію Шевченка; після цього мішаний хор виконав «Заповіт» і «Зійшов місяць». Весь час на сцені стояло погруддя Шевченка. Далі місцевий «Гурток аматорів української драматичної умілості» гарно виконав п'єсу «Назар Стодоля»²⁸. Чистий прибуток зі спектаклю, який склав 85 руб. 05 коп., було передано завідувачем севастопольського товариства «попечительства о народной трезвости» до фонду спорудження пам'ятника Шев-

²² С. Ж. Трупа С. Глазуненка // Рада. № 196. 9 вересня 1908 р. С. 4.

²³ Театр і музика // Рада. № 189. 4 вересня 1909 р. С. 4.

²⁴ Лютниченко Антін. Лист з над Азовського моря // Рада. № 137. 31 червня 1909 р. С. 3.

²⁵ Керч // Рада. № 153. 21 липня 1909 р. С. 4.

²⁶ Шевченкові дні // Рада. № 50. 16.03.1911 р. С. 3.

²⁷ Шевченкові дні // Рада. № 56. 23.03.1911 р. С. 2.

²⁸ Шевченкові дні // Рада. № 57. 24.03.1911 р. С. 2.

ченкові в Києві²⁹. Тоді ж повідомлялося, що Лихонос у залі Народного дому в Севастополі прочитав лекцію про життя Шевченка, яка супроводжувалася світло-вими картинами³⁰.

У Феодосії місцева українська громада ініціювала проведення ювілейного шевченківського вечора, прибуток з якого мав бути переданий на встановлення пам'ятника поетові в Києві. Поліцмейстер міста повідомив організаторові Іванові Дворниченкові, що принципово проти проведення заходу нічого не має, однак зажадав надання офіційного доручення від київського Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Шевченкові; відтак громада була змушена звернутися до комітету з проханням вислати якнайшвидше на ім'я Дворниченка офіційний дозвіл і квитанційні книжки для збору пожертв³¹. Цей та інші інциденти дали підстави редакторові «Літературно-наукового вісника» Максимові Гехтерові заявити, що відзначення 50-х роковин з дня смерті Шевченка в Російській імперії супроводжувалося радикальними заходами проти симпатиків як поета зокрема, так і української культури загалом³².

7 травня 1911 р. в Судаку відбувся перший український спектакль: на дачі місцевого землевласника та винороба, завідувача Судацької фортеці Степана Романовського³³ виставлялася п'єса Івана Карпенка-Карого «Розумний і дурень». Під час заходу було зібрано 6 рублів на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві³⁴.

У лютому 1914 р. міністерство внутрішніх справ Російської імперії порекомендувало всім губернаторам і градоначальникам вживати заходів з недопущення можливих демонстрацій «українофілів» під час публічного вшанування «малоросійського письменника Шевченка» до 100-літнього ювілею його народження; разом з тим Синод Російської православної церкви наказав усім «південним» архієреям «відсторонитись» від участі в публічних урочистостях зі вшанування пам'яті українського національного поета і заборонив звершення урочистих богослужінь і молебнів за ним, дозволивши звичайні панахиди «без будь-якої пишноти». Відтак у Сімферополі згадуваний антрепренер

²⁹ Від контори // Рада. № 87. 01.05.1911 р. С. 5.

³⁰ Останні вісти // Рада. № 63. 31.03.1911 р. С. 3.

³¹ Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів... С. 336.

³² Гехтер М. З українського життя. Шевченківські дні // Літературно-Науковий Вістник. Книжка IV за квітень 1911 р. С. 108.

³³ Про С.Г. Романовського див.: Тимиргазин А.Д. *Заведующий Судакской крепостью С.Г. Романовский (материалы к биографии)* // «Серебряный век» в Крыму: взгляд из XXI столетия. Материалы Пятых Герцыковских чтений в г. Судаке 11–15 июня 2007 года. Москва–Симферополь–Судак: Дом-музей Марины Цветаевой, Крымский центр гуманитарных исследований. 2009. С. 54–63 (Прим. ред.).

³⁴ Театр і музика // Рада. № 97. 13.05.1911 р. С. 3.

Степан Глазуненко отримав відмову від єпископа Таврійського і Сімферопольського Димитрія (Абашидзе) на проведення панахиди за Шевченком у кафедральному соборі³⁵, тож її відправив один зі священників церкви, що стояла далеко від центру³⁶, за ініціативою артистів російської трупи Писарева. Власний кореспондент «Ради» у Сімферополі повідомив, що ювілей Шевченка в місті відзначили «хоча й не так урочисто, як сподівалися, але досить помітно»: зокрема, великі афіші з портретом Шевченка були виставлені «по всьому Сімферополі у вітринах магазинів». Після постановки «Назара Стодолі» демонструвалися «поставлені дуже добре й ефектно» живі картини на теми «Невольника», потім виконано «Заповіт». Під час заходу декламувалися вірші Шевченка; наприкінці було виконано «Жалібний марш» (вочевидь, на музику М. Лисенка). Втім, не обійшлося без курйозів: освітлений портрет Шевченка на авансцені був «дуже невдалий і з Шевченком мало схожий», а наприкінці заходу розкрилася декоративна могила Шевченка з великим хрестом, після чого «глядачам показався Шевченко у шапці, який сидів у могилі»³⁷. Тим часом студенти Феодосійського педагогічного інституту отримали відмову в організації шевченківського вечора³⁸.

Загалом серед ініціаторів заходів зі вшанування пам'яті Шевченка в Криму за часів «прекрасної епохи» наявні імена видатних діячів української літератури та науки – письменника та публіциста Олександра Кониського, інженерів Левка Мацієвича та Олександра Коваленка, музиканта і літератора Гната Хоткевича, а також менш відомі імена – флотських і армійських службовців Бориса Лазаревського та Онопрія Василенка, що випробовували свої сили на ниві письменства та публіцистики, меценатки та громадської діячки Євгенії Муркен, етнографа та публіциста Антона Лютницького, педагогів Івана Дворниченка й Івана Лихоноса та ін. Завдяки декому з цих осіб зазначені заходи висвітлювалися не лише у місцевих періодичних виданнях («Крымский вестник», «Ялтинский курьер» та ін.), а і в часописах, які видавалися в інших українських і російських регіонах («Літературно-науковий вісник», «Киевская старина», «Рада», «Новое время» тощо); при цьому подавалися сторінки життєпису українського національного поета. Актуальним є питання розшифрування ініціалів, а також пошуку та деталізації даних про інших кримських діячів української культури, інформація про яких фактично відсутня, – керівника української аматорської трупи в Сімферополі землеміра Пшеборовського, діячів української громади міста митця С. Жука та лікаря Гермогена Сочеванова, севастопольських актора Є. Тиртова та

³⁵ *Телеграми* // Рада. № 48. 13.03.1914 р. С. 4.

³⁶ *Телеграми і листи* // Рада. № 49. 14.03.1914 р. С. 2.

³⁷ *Шевченкові дні* // Рада. № 59. 26.03.1914 р. С. 4.

³⁸ *Шевченкові дні* // Рада. № 46. 10.03.1914 р. С. 5.

художника Протопопова тощо. Наприкінці XIX ст. у Криму було започатковано традицію вшанування пам'яті Шевченка шляхом проведення заупокійних відправ, передусім у кафедральних соборах кримських міст (Олександро-Невський собор у Сімферополі, Покровський собор у Севастополі), однак перед початком I світової війни ця традиція наразилася на опір державної влади та духовництва Російської православної церкви, тож панахиди за Шевченком доводилося правити напівлегально у храмах на околицях міст. З викладеної хронології подій з 1896 по 1914 рр. бачимо, що першість в ініціативах зі вшанування пам'яті Шевченка у зазначений період мав Севастополь, де діяли провінційний осередок «товариства імені Т. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям південної Росії, що вчать у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга», створена місцевою українською інтелігенцією культурно-громадська організація «Кобзар» та інші згуродження, нерідко напівлегальні; далі аналогічні ініціативи поширилися на Сімферополь, а згодом на решту кримських великих і малих міст – Євпаторію, Керч, Феодосію, Судак та ін. Нерідко ініціаторами вшанування пам'яті Шевченка в Криму ставали як локальні, так і гастролуючі театральні колективи – трупи під керівництвом Марка Кропивницького, Степана Глазуненка, Миколи Альбіковського, Митрофана Ярошенка та ін., що проводили вистави та інші громадські культурні заходи, метою яких був у тому числі збір коштів на проектування та встановлення пам'ятника Шевченкові в Києві: ця ініціатива у період між першою російською революцією 1905 р. та початком I світової війни стала консолідуючим чинником для українців у Російській імперії. Кошти на шевченківських вечорах також могли збиратися на інші благодійні цілі. Часом осередками українського громадського та культурного життя в Криму ставали навчальні установи – як-от Феодосійський педагогічний університет. Таким чином, проаналізовані відомості підтверджують факти українського культурного життя в Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. та наявність у регіоні на той час активних свідомих громадян із чіткою українською ідентичністю, готових підтримувати ініціативи, пов'язані з українським національно-культурним рухом.

Література

Биковський Лев. *Українці в Трапезунді в XX-му столітті* // *Визвольний Шлях*. Кн. 11–12 (191). Лондон. 1963. С. 1274–1286.

Від контори // Рада. № 87. 01.05.1911 р. С. 5.

Всякі звістки // Рада. № 16. 2 лютого 1913 р. С. 4.

Всякі звістки // Рада. № 6. 21 січня 1912 р. С. 2.

- Гехтер М. *З українського життя. Шевченківські дні* // Літературно-Науковий Вістник. Книжка IV за квітень 1911 р. С. 108.
- Дворянский адрес-календарь на 1897 год*. Санкт-Петербург. 1897.
- Керч* // Рада. № 153. 21 липня 1909 р. С. 4.
- Лютниченко Антін. *Лист з над Азовського моря* // Рада. № 137. 31 червня 1909 р. С. 3.
- На пам'ятник Т.Г. Шевченкові* // Рада. № 76. 14 квітня 1908 р. С. 3.
- Небо Левка Мацієвича: спогади, листи, фото*. Київ: Темпора. 2016. 255 с.
- О. В. *Шевченкові роковини в Симферополі* // Літературно-Науковий Вістник. Книжка V. За май 1899 року. С. 130.
- Останні вісти* // Рада. № 63. 31.03.1911 р. С. 3.
- По поводу 44-й годовщины смерти Шевченка* // Киевская старина. Т. LXXXVIII. 1905. С. 263–264.
- Проценко Володимир. *Наша історія озветься в дітях* // Слово Прогресу. № 21 (710). 30.05–05.06.2013 р. С. 4.
- Рудницький Г. *З давніх публікацій про Т.Г. Шевченка* // Кримська Світлиця. № 9–10 (216–217). – 22.02. 1997 р. С. 10.
- С. Є. *Сорок перші роковини смерті Шевченка* // Літературно-Науковий Вістник. Книжка V за май 1902 року. С. 19.
- С. Ж. *Трупа С. Глазуненка* // Рада. № 184. 25 серпня 1908 р. С. 4.
- С. Ж. *Трупа С. Глазуненка* // Рада. № 196. 9 вересня 1908 р. С. 4.
- Савченко-Більський Володимир. *Початок споминів* // Визвольний Шлях. Кн. 12/72 (146). Лондон. 1959. С. 1373–1376.
- Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів* / Упоряд.: А.Г. Адаменко, М.П. Візир (Керівник), І.Д. Лисоченко, Й.В. Шубинський; Відп. ред. Ф.К. Сарана. Київ: Наукова думка. 1966. 504 с.
- Тарас Шевченко і Крим: Енциклопедичний довідник* / Упоряд. Г.А. Рудницький. Симферополь: Таврія. 2001. 288 с.
- Театр і музика* // Рада. № 189. 4 вересня 1909 р. С. 4.
- Театр і музика* // Рада. № 97. 13.05.1911 р. С. 3.
- Текущие известия* // Киевская старина. Том LXV. Апрель–июнь 1899 г. С. 19.
- Телеграми* // Рада. № 48. 13.03.1914 р. С. 4.
- Телеграми і листи* // Рада. № 49. 14.03.1914 р. С. 2.
- Український вечір у Симферополі* // Рада. № 53. 17 березня 1908 р. С. 4.
- Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 547, арк. 458.
- Тимиргазин А.Д. *Заведуючий Судакской крепостью С.Г. Романовский (материалы к биографии)* // «Серебряный век» в Крыму: взгляд из XXI столетия. Материалы Пятых Герцыковских чтений в

г. Судак 11–15 июня 2007 года. Москва–Симферополь–Судак: Дом-музей Марины Цветаевой, Крымский центр гуманитарных исследований. 2009. С. 54–63.

Честование памяти Т.Г. Шевченко в Севастополе // Киевская старина. Т. LXXVI. Январь–март 1902 г. С. 176–178.

Чикаленко С. *Щоденник (1907–1917)*. Київ: Темпора, 2011. 480 с.

Шевченкові дні // Рада. № 46. 10.03.1914 р. С. 5.

Шевченкові дні // Рада. № 50. 16.03.1911 р. С. 3.

Шевченкові дні // Рада. № 56. 23.03.1911 р. С. 2.

Шевченкові дні // Рада. № 57. 24.03.1911 р. С. 2.

Шевченкові дні // Рада. № 59. 26.03.1914 р. С. 4.

Яблонівська Н.В. *Етнічна преса Криму: історія та сучасність*. Симферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво. 2006. 312 с.

КУЛЬТУРНІ ЗАХОДИ НА ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КРИМУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті досліджуються передумови, перебіг і результати культурних заходів на вшанування пам'яті українського національного поета Тараса Шевченка, що відбувалися в Криму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Аналізуються персоналії ініціаторів і учасників, а також специфіка проведення та локації цих заходів і їхнє висвітлення у пресі. Акцентується роль українських творчих колективів (зокрема, театральних груп) у промоції на території Криму творчості Шевченка та пам'яті про нього. Крім видатних особистостей, згадуються імена діячів українського національно-культурного руху в Криму в зазначений період, інформація про яких потребує додаткових пошуків.

Божук Антон – к. філол. н., викладач кафедри мовної підготовки Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця, старший науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства (Україна, м. Київ).

Ключові слова: Тарас Шевченко, Крим, українці, культура, історія України.

Bozhuk A.O.

CULTURAL EVENTS IN HONOR OF TARAS SHEVCHENKO'S MEMORY IN THE CRIMEA AT THE END OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES

The article examines the preconditions, course and results of cultural events in honor of the memory of the Ukrainian national poet Taras Shevchenko, which took place in Crimea in the late 19 – early 20th centuries. The personalities of the initiators and participants are analyzed, as well as the specifics of holding and location of these events and their coverage in the press. The role of Ukrainian creative groups (in particular, theatrical troupes) in the promotion of Shevchenko's work and memory in Crimea is emphasized. In addition to prominent personalities, the names of figures of the Ukrainian national-cultural movement in Crimea in the specified period are mentioned but the information about them needs additional searches.

Bozhuk Anton – PhD in Ukrainian literature, teacher at the Department of Language Training of the O.O. Bohomolets National Medical University, senior research at the Department of Historical Studies of the Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv).

Keywords: Taras Shevchenko, Crimea, Ukrainians, the culture, Ukrainian history.